

dům v soudobé buržoazní sociologii. Domnívá se, že společenské vědy nacházejí se dnes uprostřed bouřlivých přeměn, a proto mají za úkol orientovat vědomí člověka na reálné podmínky jeho života a musí čelit dvojímu nebezpečí: riziku nekontrolovatelné, prakticistní aplikace sociologie (technokracie, sociální inženýrství, sociální intervence řídicí se pouze „objednávkou“) a riziku „ezoterismu“ (kdy se sociologie uzavírá do svých imanentních problémů a konstrukcí, stává se sektářskou nebo scholastickou). V prvním případě trpí sociologie nedostatkem inovací, v druhém případě ztrácí kontakt s realitou. Autor odmítá iluze oficiálních, etablovaných sociologických škol (např. funkcionalistických), ale nepřijímá ani levičácké koncepce „radikální“ vědy o společnosti.

Kniha zasluhuje pozornosti a je symptomatická z několika důvodů: patří k publikacím, v nichž si dnešní nemarxistická sociologie klade otázku o svém vlastním postavení a roli v podmínkách krizových jevů zpochybnujících optimistické vize o poválečném kapitalismu; představuje odklon od některých vládnoucích sociologických koncepcí ve prospěch zvýšeného zřetele k sociálním konfliktům a k dynamice společenského vývoje; uprostřed nadvlády americké sociologie vyjadřuje určitá specifika tematiky a metodologických přístupů, spjatých s evropskou a zejména s francouzskou sociologickou tradicí; v rámci procesů dnešní vědy, směřujících k relativizaci hranic mezi jednotlivými vědními obory, obrací pozornost k živě diskutované interdisciplinární problematice vztahů mezi etnologií, sociologií a historií.

Miroslav Ovesný

Lynda Lythe Holmstrom: *The Two-Career Family*. Shenkman Publ. Comp., Cambridge Massachusetts 1973, 203 str.

Rhona a Robert Rapoportovi: *Dual-Career Families*. Pelican Books, London 1971, 327 str.

Takzvané dvoukariérové rodiny se staly na počátku sedmdesátých let na jistou dobu předmětem zájmu sociologů anglosaské kulturní oblasti. Objevilo se několik článků a na knižní trh přišly i dvě knižní monografie. V celkové produkci to není mnoho, zmíněné dvě knížky se lehce ztratí mezi stovkami knížek jiných, ale sám výskyt monograficky soustředěné pozornosti na takto pojatý speciální problém i způsob jeho zpracování vypovídají o jistém pohybu jak v sociologii, tak v sociální skutečnosti vyspělých kapitalistických států a zasluhuje si proto recenzi a zařazení do širšího kontextu.

Konec šedesátých a počátek sedmdesátých let je ve všech vyspělých kapitalistických státech, a v USA zejména, dobou nového nástupu hnutí za ženskou rovnoprávnost. Ženy tvoří jednu ze tří velkých a významných sociálních skupin se specifickými cíli, které dramatisovaly a dynamizovaly sociální vývoj. *Rasové menšiny, mládež a ženy* nejpodstatněji přispěli k zjevnému rozpadu „equilibra“, jehož síce ve skutečnosti nebylo nikdy dosaženo, ale kolem něhož služební teorie budovala propracovanou ideologii a rétoriku. Revolta těchto skupin proti panujícím poměrům („washingtonskému establishmentu“) byla na přechodu šedesátých a sedmdesátých let také nejvýraznějším aktuálním projevem krizových charakteristik celého kapitalistického sociálního řádu.

Původ, síla i limity ženského hnutí v kapitalistickém světě jsou pochopitelně primárně dány změnami v postavení žen v ekonomické struktuře společnosti. A právě tu došlo v uplynulých dvaceti letech k podstatnému pohybu. Nejprve v padesátých a šedesátých letech jistá prosperita spolu s vnitřní logikou kulturního vývoje vytvořily prostor pro podstatné zvýšení vzdělanostní úrovně žen ve vyspělých kapitalistických státech. Nezdálo se ovšem, že to by mohlo mít významnější sociální důsledky. Zvyšování vzdělanostní úrovně žen samo o sobě nijak přímo neohrožovalo zavedený sociální pořádek a nic neukazovalo na to, že by z něho mohl vyrůst tlak na existující instituce, ustálený chod ekonomických struktur či vnitřní uspořádání rodiny. Doba, jež děvčata věnují vzdělávání, předchází sňatku a vzdělání samo o sobě nemůže ničím ohrozit zavedenou a pro kapitalismus velmi podstatnou dělbu rodinných rolí, dělbu sfér vlivu, váhy a funkcí mezi otcem a matkou. Ta není dána jejich vzděláním, ale celým sociálním uspořádáním, zakotveným především ve vztazích lidí ve výrobě v ekonomickém systému. V realitě skutečně souběžně s procesem dynamického růstu ženské kvalifikace probíhala v poválečných letech na Zá-

padě určitá renesance rodinného života v jeho klasické měšťanské podobě, tedy na první pohled protichůdný proces.

Poválečný vzestup porodnosti se udržel překvapivě dlouho, ve vysokých počtech rozených dětí zasáhl až do počátku šedesátých let a ve velikosti rodin a počtech závislých dětí v rodině pochopitelně doznával ještě průměrně déle. Ideologie „velké rodiny“ a zvýšený důraz na hodnotu oázy domova jako na nutnou a přirozenou protiváhu nekompromisné funkcí vztahů ostré konkurence v ekonomické sféře byly pochopitelným ideologickým odrazem dané situace.

Nepozorovaně se tak ovšem vyhrcoval paradox, který nemohl narůstat do nekonečna: stále vzdělanější a vzdělanější ženy zůstávaly ve stále těsněji a těsněji uzavřené rodině. Latentní krize vyplynula na povrch na konci šedesátých let. Vzrůstající napětí se stále většího rozdílu mezi kvalifikací ženské části populace a uplatněním této kvalifikace v ekonomické sféře společnosti a k tomu vyšším vzděláním kultivovaná schopnost sebereflexe nepřiměřenosti vlastní sociální role nutně vedly k revoltě vzdělaných žen proti jejich nerovnoprávnému postavení a ke vzniku silného hnutí s ohromným zázemím (polovina populace), které více či méně radikálně, ale ve svém hlavním proudu důsledně odmítlo prodlužování nepřirozeného stavu a začalo hledat nové řešení a prosazovat nové uspořádání.

Nové uspořádání je ovšem v kapitalistickém světě v nedohlednu a navrhovaná řešení jsou vesměs iluzorní, obě recenzované knihy jsou však charakteristickým výrazem tohoto úsilí o změnu. Je příznačné, že nové meritorní zaměření s sebou přineslo i kritiku staré metodologie a odklon od sociálních teorií, jež „vysvětlovaly“ panující poměry jako nutné a věčné.

Konec šedesátých let je totiž i dobou prudkého pohybu v buržoasní sociologii, dobou pro mnohé překvapivého odklonu nové generace od dosud suverénně panujících teorií a jím konsekventních metodologií, dobou ostré kritiky buržoasní sociologie jako celku. V prvním poválečném dvacetiletí prošla sociologie na Západě a zejména v USA obdobím dynamické expanse: aniž je tu jakákoli přímá souvislost, „boom“ v sociologii probíhal paralelně s již zmíněným „family boomem“. Na jedné straně se sociologie stala uznávanou oficiální vědou, státem podporovanou a sanovanou, s pretencemi podílet se na utváření a přípravě cest pro „plánování budoucnosti“, na druhé straně se šířila její popularizovaná podoba v „lidové verzi“ ve stovkách titulů kapesních vydání. Jak oficiální akademická věda, tak popularizující brožury měly jasno o směru a charakteru sociálního vývoje až daleko přes rok 2000: očekávaly konec ideologie, příchod nasycené společnosti, začátek období postindustriální společnosti volného času, harmonie a všeobecného smíru. Rasové nepokoje, bouře ve studentských centrech a revolta žen přišly tedy jako blesk z čistého nebe. Spolu s nimi přišlo na konec šedesátých let i rozčarování z oficiální sociologie a hořké výtky pro její zbytečnost a impotenci. K marxistické kritice buržoasní sociologie se nečekaně přidružila kritika nové generace z vlastních řad, která odsoudila nejprve pluralistický behaviorismus jako neplodný a popisný, neschopný podat výklad příčin a osvětlit mechanismy. Potom strhla honosnou fasádu „velké teorie“ strukturálního funkcionalismu, který je konečně odhalen jako manýristická kulisa, zakrývající existující rozporný kapitalismus, velebná, ale neužitečná, protože inherentně neschopná předvídat, pochopit a vysvětlit to, co je na sociální skutečnosti to nejpodstatnější, její ustavičnou změnu a vývoj.

Obě recenzované knihy jsou nejen meritorně odrazem nové problematiky, jež byla odhalena a zvýrazněna krizovým vývojem, ale i metodologicky a svou teoretickou koncepcí reflektují pokus o nový přístup sociálních věd ke skutečnosti.

Metodologicky vycházejí obě knihy z hlubinné případové analýzy. Na rozdíl od dosud převládající metodologie nepracují s velkými vzorky, statisticky reprezentativními a nepostupují metodou matematické analýzy pravidelnosti, ukrytých v hromadném chování technikou, kterou zavedl pluralistický behaviorismus a jež pak poklesla na jedné straně v praktikismus výzkumů veřejného mínění a marketingových šetření a na druhé straně v standardní vědeckou proceduru, užívanou v akademickém světě v tisícovkách výzkumů lidmi bez invence, kteří dělají vědu jako řemeslo či obchod. Nový metodologický přístup není mechanicky podmíněn tím, že se tu zkoumá jev, který je příliš málo početný, aby byl studovatelný metodami analýzy hromadného chování. Ve zvolené metodologii, stejně jako ve zvoleném námětu už je ukryto poznání, že to, co je ve společnosti nejčastější, není nutně to nejvýznamnější, že metodologie pluralistického behaviorismu měla ve svých metodologických

základech vestavěn předpoklad sociální strnulosti a nebyla sto pochopit, že pozitivistické zjištění toho, jaká společnost dnes převážně je, vypovídá vlastně jen o tom, jaká už není, t. j. jaká už rozhodně nebude, než získaná data zpracuje a nabytá vědomost se stane sociálním faktem. Ke cti tu přichází základní marxistický postulát studovat společnost nikoli mechanicky v dimenzích statisticky významných, ale v dimenzích, které by třeba statisticky zatím nevýznamné, jsou symptomem a nositelem sociálního pohybu. Žádný z autorů obou recenzovaných knih pochopitelně ani zdaleka není marxista, ale oběma knihám společně rozčarování z panujících poměrů a úsilí přispět svou prací ke změně přivedlo autory nejenom k nekonvenční problematice, ale i k metodologii výzkumu v buržoasní sociologii jen zřídka používané.

Ani teoretická báze obou recensovaných výzkumů není marxistická. Je ale opět charakteristické, že obě práce se i ve svém teoretickém východisku distancují od dosud v buržoasní sociologii převládajících koncepcí.

Holmstromová staví svou knihu na přímé polemice se strukturálním funkcionalismem. Je pro ni pochopitelně nepřijatelná funkcionální koncepce rodiny, vyjádřené nejkonekvantněji Parsonem a jeho školou, která je ukázkovým příkladem falešné apologetiky panujících poměrů. Holmstromová se už nemůže smířit s teoretickým zdůvodňováním nutnosti dominantního sociálního postavení muže a vykazováním ženy z širší společnosti do užšího okruhu rodiny, argumentovaným funkcí, nutností tohoto stavu pro udržení sociálního equilibria. Rapoportovi nepolemizují s panujícími teoriemi přímo; uhybají spíše do kulturní antropologie, ze které svým profesionálním školením vyšel Robert Rapoport, a do hlubinné psychologie, odkud vyšla Rhona Rapoport. Z marxistického hlediska je jim pochopitelně nutno vytknout nepřiměřený redukcionismus, odmítnout jejich úsilí o umělé izolaci problému ze širších sociálních souvislostí, ale na druhé straně opět z téhož hlediska nutno cenit jejich praktické zaměření, orientované na podporu a přispění k rozvoji jevu nesporně progresivního.

Monografie Lyndy Holmstromové je založena na zevrubnější analýze polostrukturovaných rozhovorů se 27 manželskými páry. S výjimkou několika úvodních, zaznamenávala autorka rozhovory na magnetofonový pásek. Z každého páru byla nejprve interviewována žena (průměrné trvání rozhovoru 2 hod. 16 min., rozsah od jedné do čtyř hodin) a potom muž (rozsah od jedné do tří hodin, průměr jeden a půl hodiny).

Páry byly vybrány podle ženy; ze záznamu učitelů universit, vědeckých společností, podle novinových článků i osobních doporučení bylo zjištěno 32 žen s vynikající kariérou, 29 z nich souhlasilo s rozhovorem, všechny byly interviewovány.

Dva rozhovory sloužily jako příprava výzkumu, 27 jich bylo zahrnuto do vzorku. Sedm ze zkoumaných žen kariéru přerušilo kvůli rodině: autorka je brala jako komparativní soubor k základnímu souboru 20 lidí dvoukariérových rodin. Všechny ženy bydlely nebo pracovaly v Bostonu a okolí, což bylo zřejmě způsobeno praktickými důvody snadné fyzické dostupnosti. Autorka neaspiruje na uznání statistické reprezentativnosti svých výsledků: usiluje o rozvinutí teorie odhalením nových vztahů, vymezením nových kategorií a formulací nových hypotéz, nikoliv jejich statistické testování a o přesné měření četnosti výskytu známých jevů.

Jak jsme již poznamenali, rozhodnutí pro hlubinnou analýzu malého vzorku je výrazem opozice proti dominující metodologii; je teoreticky dobře zdůvodněno a závěry výzkumu můžeme považovat za validní; jen znalec rozdílů v lokálním klimatu by mohl posoudit, jak významné by byly okrajové difference, kdyby vzorek nebyl brán z jednoho místa na vých. pobřeží USA, ale také např. na Jihu, středozápadě a v Kalifornii; pro nás jsou ovšem tyto rozdíly už nepodstatné.

Východím bodem kritické analýzy je pro Holmstromovou trpké konstatování, že „naše společnost činí velmi nesnadným mít dvě kariéry v jedné rodině. Předpokládá se prostě, že ze středostavovského páru pouze jeden partner bude mít vážné zaměstnání. Obvykle je to manžel, kdo zastává náročnou profesionální roli. Žena buď nevykonává žádné zaměstnání, nebo jen takové, které je co do výzkumu podřízeno zaměstnání muže“. Příčiny tohoto stavu spatřuje Holmstromová ve třech hlavních druzích obtíží, jež se staví do cesty realizace takového modelu rodiny, kde by oba partneři měli vážné a náročné zaměstnání a přitom bohatý a spokojený rodinný život.

Především je to rigidní struktura povolání, co brání tomu, aby se dvoukariérové rodiny staly obvyklým jevem. V kapitalistické společnosti je od zaměstnance, který

chce dosáhnout významného postavení ve své profesi, očekávána plná a nerozptylovaná pracovní angažovanost a obětování osobních zájmů povolání. Někdy se dokonce očekává, že nejen pracovník sám se bude cele a beze zbytku věnovat své profesi, ale předpokládá se, že i ostatní členové jeho rodiny ho budou „podporovat“ a obětují i své zájmy jeho kariéře. Se sledováním kariéry je téměř bez výjimek spojena i potřeba několikrát měnit místo a často se i stěhovat a tu se předpokládá, že ostatní členové rodiny ho budou automaticky následovat. U špičkových míst v průmyslu, politice, ale i na universitách a výzkumných ústavech se od ženy exponovaného pracovníka navíc očekává, že bude podporovat kariéru svého muže po společenské stránce a otevřeně se mluví o tom, že v takových případech žena působí jako „hosteska“ při navazování důležitých vztahů a známostí. Jakákoli snaha o změnu v těchto profesionálních normách naráží v kapitalismu na houževnatý odpor.

Druhé klubko problémů přináší s sebou izolace současné americké nukleární rodiny. Na rozdíl od tradičního systému, ve kterém díky malé geografické mobilitě celé příbuzenství žilo v blízkém sousedství, moderní americká rodina nemůže spoléhat na to, že péče o děti bude do jisté míry záležitostí celé širší rodiny. Už vlastní rodiče a sourozenci žijí vesměs v jiných městech. V kritické situaci může za ženou přijet její matka a případně pomoci v domácnosti, ale není tu nikoho, od koho by bylo možno očekávat pomoc v každodenních starostech.

Třetí skupina problémů je spojena s tlakem společenského vědomí, s působením kulturních norem a vzorů, které ztotožňují maskulinitu se superioritou. Holmstromová tvrdí, že strukturálně nic nebrání tomu, aby nositelem profesionální role byl kterýkoli z partnerů — totiž by měla nastat tehdy, když se oba chtějí věnovat témuž — povolání nebo rodině. Skutečnost je však taková, že současné rozdělení sfér vlivu — profesionální pro muže a rodinné pro ženy — je podloženo předpokladem mužské superioritě a ženské inferioritě: muži jsou vyhrazeny aktivity, které jsou pokládány za prestižnější, zajímavější, ve kterých je možno více dokázat a jež mají vyšší status, neboť přinášejí společnosti více. Tento postoj je zastáván nejenom muži, ale i ženami.

Strukturální funkcionalisté tvrdí, že pohlavně založená dělba práce je nezbytná. Trvají na tom, že aby se zabránilo soutěžení mezi mužem a ženou v rodině, nesmějí být oba partneři angažováni v téže činnosti. Pro tyto teoretiky základní problém, který musí být brán v úvahu, je míra podobnosti v aktivitách manželského páru, a když vidí, že v kapitalistické společnosti manželka a manžel dělají obvykle rozdílné věci, docházejí k jednoduchému závěru, že soutěží bylo zabráněno. Předpokládají, že problém byl vyřešen a pohlaví „nezávodí“. Holmstromová na základě svého výzkumu naopak dokládá, že pohlaví v současné Americe dále neúspěšně soutěží — jen v pravidlech soutěže je zabudována doložka, že závod lze pokládat za platný pouze pokud zvítězí muž. Podstata problému tedy nespočívá v tom, zda muž a žena dělají nebo nedělají totéž. Místo toho pokládá Holmstromová za důležité, usilovat o změnu kulturních norem, jež předpokládají, že muž by měl být nadřazený ve všech aspektech, jež jsou pro něho důležité.

V postojích Holmstromové je ovšem zjevně zabudován předpoklad, že ty aspekty, které jsou důležité pro muže, jsou objektivně a všeobecně opravdu ty důležité aspekty. Holmstromová tu nevědomky přebírá „mužský etnocentrismus“ — ačkoli v závěru knihy cituje se souhlasem Alici Rossi, která poukazuje na to, že pro ženy ani pro muže není nejvhodnější ten model rovnoprávnosti, který by byl založen na univerzalizování mužské role, ale spíše model „hybridní“. Alice Rossi pokládá za optimální takové uspořádání, kde by ženy přejaly část mužských odpovědností, práv, hodnot a aktivit a muži naopak přejali část ženských, aby se oba světy k sobě přiblížily, ne srovnaly podle jedné strany, neboť pak by to, co zatím přinášela ta druhá, prostě zmizelo; svět by tím byl nesporně o mnoho chudší.

Zdá se, že se tu Holmstromové stalo, co se v zápalu boje občas stává: jakmile pokročila natolik, že se dostala na půdu dosud ovládanou protivníkem, přejala bezděky i jeho vidění problému a ztratila ze zřetele svůj původní cíl. Její případ upozorňuje na léčku, do níž hrozí upadnout celé feministické hnutí na Západě; až totiž jednou zvítězí, podlehne zároveň osudu mnoha vítězů v historii: převezme hodnoty poražených, proti nimž původně povstalo a smysl celého zápasu přijde vničeť.

Knížka Rhony a Roberta Rapoportových na stejné téma má jiné zaměření a jiný charakter, i když svým metodologickým přístupem a základním postojem

autorů je práci Holmstromové do značné míry podobná. Rozdíl je dán už edicí, ve které knížka Rapoportových vychází: Penquin books jsou odborně populární edicí, i když na vysoké úrovni, rozhodně ne však akademickou. Knížka se tedy obrací k vzdělaným laikům, nikoli k odborníkům v sociálních vědách. Je psána tak, aby byla čtivá a s anglickým smyslem pro pragmatický aspekt věci vyúsťuje v některá praktická doporučení spíše nežli v teoretické závěry.

Materiál pro svou studii shromáždili Rapoportovi sadou hloubkových interview, podepřených v některých případech časovým snímkem všedního dne zkoumaných rodin. Výzkumné rozhovory byly ve všech případech velmi rozsáhlé, vyžádaly si vždy několik návštěv. Všechny rodiny byly s výběrem materiálu o nich konfrontovány a výsledný text nabyl konečnou podobu až po jejich schválení. Jako u Holmstromové byly rozhovory zaznamenávány na magnetofon, přepisovány a teprve z takto získaných textů byl pořizován konečný výběr. Autoři zdůrazňují, že se jim velmi osvědčila práce dvojice tazatelů opačného pohlaví. Sami rozhovory neprováděli, řídili je a zpracovávali, ale vlastní tazatelskou práci delegovali na tři páry kompetentních výzkumníků.

Sledovaný vzorek je u Rapoportových ještě menší než u Holmstromové: Rapoportovi prezentují materiál jen od pěti rodin. Základní slabinou, danou ovšem povahou společnosti, ve které výzkum prováděli, je značná exkluzivita zkoumaných rodin. Jsou to ve všech případech rodiny o dvou kariérách v užším slova smyslu, rodiny, kde oba manželé prošli strmovou vzestupnou profesionální drahou a zaujímají ve svém oboru významné postavení. Ačkoli vybrané příklady se typem kombinace zaměstnání od sebe dosti liší a jednu rodinu tvoří i pár vyšších státních zaměstnanců, významný v životních drahách aspoň jednoho člena ze sledovaných manželských dvojic je podnikatelský prvek. To vede autory k úvahám o rozložení rizika v dvoukariérových rodinách, o komplementarizaci obchodního a uměleckého světa v různých zaměstnáních manželského páru a podobně, úvahám sice zajímavým, ale tak specificky zaměřeným k danému sociálnímu uspořádání, že pro nás ztrácejí na podnětnosti.

Jádro a základní obsah knihy tvoří tedy pět kapitol, jež do hloubky a podrobně popisují způsob života pěti sledovaných rodin, jejich způsob, jak se vyrovnávají se svou obtížnou a ve své společnosti výjimečnou situací. Je to celkem zajímavé čtení: dává nám téměř beletristickým způsobem nahlédnout do jinak skrytých mechanismů rodinného fungování. Uspokojuje určitou zvědavost, která je skryta v každém čtenáři, zvědavost na to, jak to chodí v jiných rodinách. Poněvadž každý žijeme v nějaké rodině, a nikdy to není bez problémů, zajímá nás, jaké problémy mají a jak je řeší jiní. I pro sociologa je takový zevrubný popis rodinného života zajímavý, protože implicitně vypovídá o celé společnosti; i při vši výjimečnosti je každá rodina zároveň sociálně charakteristická. Zejména našemu čtenáři odkrývá takový text některé aspekty ze života v kapitalismu, jež mu jinak v abstraktněji pojatých teoretických studiích unikají.

Zobecnující závěry ve dvou kapitolách na konci knihy nejsou nijak rozsáhlé. Autoři také otevřeně přiznávají, že jejich závěry jsou dány jejich základním postojem a že posuzován z jiného hlediska mohl by tentýž materiál vést i k docela rozdílným závěrům. Podle jejich názoru jsou dvoukariérové rodiny výrazně progresivním společenským jevem; porušují určitou strnulost v organizaci rodiny v současné kapitalistické společnosti, strnulost, jež už podle jejich názoru neodpovídá ani měnící se povaze práce, ani měnícímu se společenskému vědomí, jež je nositelem základních představ o normách na sociální roli muže a ženy, matky a otce. Docházejí k závěru, že dvoukariérová rodina přináší jejím členům hlubší životní uspokojení a otevírá pro ně možnost hlubší seberealizace. Polemizují v rozsáhlé argumentaci — jež je z našeho hlediska zjevně abundanční — s názorem, že děti zaměstnaných matek rodinná situace deprivuje v základních životních potřebách; ukazují naopak na zdroj deprivace dětí, jež se přenáší z nespokojené matky, uzavřené v úzkém kruhu rodiny a domácnosti. Motivaci pro pracovní angažovanost mužů i žen hledají v psychologických rysech osobností a v rodinném prostředí, v nichž oba vyrůstali; pro společnost, o které píší, budou jejich postřehy zřejmě validní, protože sociální motivace k pracovní angažovanosti žen tu bude poskovnu. Poctivě shrnují všechny zdroje napětí, do které se jimi pozorované rodiny musejí vyrovnávat. Je to především přetížení, sociální sankce společnosti, jež se brání jejich inovačnímu chování jako anomálii, problémy osobní identity a sebeúcty, problematiky společenských kon-

taktů dvoukariérových rodin a dilemata vznikající z obtíží sladit dvojí životní cyklus v jedné rodině.

Z vypočítaných napětí je pro nás zajímavý problém přetížení, o něco méně problém osobní identity a pak zejména problematika kompatibility dvou nestejně rytmizovaných životních cyklů v jeden životní cyklus dvoukariérové rodiny. Rapoportovi ovšem — a je to dáno samou praktickou povahou edice, v které je knížka publikována — neaspírají na hrubší teoretickou analýzu, problémy jen nadhazují, neuvažují je v širším a jemněji propracovaném rámci kritické sociální teorie. Jejich praktické závěry a doporučení, jež uzavírají knížku, zůstávají pak ještě více na povrchu. Při vši účtě, kterou chováme k jejich dobrým úmyslům, nemůžeme se neusmát nad některými reformními návrhy, o nichž vážně uvažují: o potřebě zvýšit sociální prestiž stavu sloužících v kapitalistické společnosti, o nutnosti reformy péče o děti a moderní profesionalizaci povolání chůvy, o legitimizaci větší sociální variability v ženské a mužské sociální roli. Ani v úvahách, jež už nám zní realističtější a které jsou aktuální i v naší společnosti, jako jsou úvahy o nutnosti respektovat při plánování výstavby bytů a obytných center variabilitu potřeb různých typů rodin v různých fázích životního cyklu nedokáží překročit vlastní stín.

Tímto stínem — a patří to pro obě recenzované knihy — je násilná abstrakce jinak poctivých, osobně zaujatých a kritických úvah autorů od determinace charakteru jejich problematiky daným výrobním způsobem, hlubinou strukturou sociálního uspořádání společnosti, v níž na problematiku dvoukariérových rodin narážejí. Pokud není brána v potaz základní povaha kapitalistického řádu, každá teoretická úvaha narazí záhy na limity, jež není s to překonat, a každé návrhy na řešení uvíznou v platonickém reformismu, jehož společenský efekt je nepatrný, neboť se dotýká jen povrchu jevů a nepostihuje hlubinné mechanismy, které jej ovládají.

Ivo Možný

Alena Köhler-Wagnerová, *Die Frau im Sozialismus — Beispiel ČSSR*, Hoffman und Campe Verlag, Hamburg 1974, str. 177

Hlavním motivem a cílem knihy je vylíčit na příkladu československé poválečné společnosti proces emancipace ženy v moderní společnosti a srovnáním toho, jak je ženská otázka řešena v Československu a v NSR ukázat rozdíly a také problémy, s nimiž se setkává proces emancipace žen v různých společenských řádech. Kniha je pro nás velmi zajímavá, neboť je celá prostoupena správným přesvědčením, že proces emancipace žen je v socialistické společnosti daleko pokročilejší než například ve spolkové republice. Autorka na řadě míst podtrhuje skutečnost, že v socialistické společnosti má emancipační proces také daleko demokratičtější obsah a charakter. Tato hlavní teze je pak v knize rozvíjena v řadě souvislostí a podrobně doložena argumenty, zejména údaji z řady empirických výzkumů realizovaných v ČSSR v letech 1959—1972. Práce je ořpena o důkladnou znalost údajů československé statistiky i o předmětnou literaturu.

I když práce je z největší části ořpena o analýzu a interpretaci konkrétních údajů, opírá autorka svoji koncepci o historické poznání. Autorka sleduje pozorně otázku společenského postavení žen v časové souvislosti a pěkně přitom ukazuje, jak postavení ženy v české společnosti devatenáctého století bylo určeno bojem za národní emancipaci. Postavení českého národa v monarchii ovlivnilo vznikající hnutí za emancipaci žen a je příčinou toho, že zrovnoprávnění ženy bylo samotným ženským hnutím pochopeno jako součást emancipace národa a nesenou především příslušnicemi středního stavu. Tytéž příčiny spolu s nízkou sociální diferenciací české komunity leží v základech demokratismu české společnosti devatenáctého století a vysvětlují skutečnost, proč se u nás nerozvinula patriarchální forma rodiny s naprostou nadvládou muže. Vznikem republiky dosáhlo emancipační hnutí v podstatě svých cílů, avšak zároveň se zřetelně ukázalo, že formální zrovnoprávnění naprosto neznamená emancipaci faktickou. Na snahy původního českého feminismu proto logicky navázalo proletářské ženské hnutí, které klíč k řešení ženské otázky vidělo v zásadní změně společenského řádu. Také autorka se hlásí k marxistickému pochopení ženské otázky.

Postavení ženy ve společnosti a tedy i její emancipace není pro marxistické myšlení problémem právním nebo sexuálním, ale vždy je chápáno z historického, společenského a ekonomického hlediska. Příčinu a zároveň vnější znak zotročení ženy